

תוכן העניינים

פתח דבר

שער ראשון: פרקים בתולדותיה של לשון המקרא

13	ראשיתה של העברית וייחודה של העברית
33	הלשון העברית בתולדות העם היהודי: שתי פרשיות
45	רובדי קדמות: עיונים לשוניים במשלי בלעם
70	מישע: עיונים בתכונות לשון של להגים עבריים קדומים
82	לשאלת ייחוד לשונו של הושע: קווים סמנטיים ומילוניים
106	לשונו של מגילות מדבר יהודה: קווי מבנה ומהותם

שער שני: סוגיות בחקר המשמעות

119	הבחינות הבלשוניות בחקר לשון המקרא
134	חקר לשון המקרא: אטימולוגיה וסמנטיקה
155	עיונים ביחסי משמעות
174	על 'מלות מפתח' ו'מלות עדות' בלשונו של ירמיהו
185	'אור זרע' (תהלים צו, יא)
194	'ומתערה כאזרח רענן' (תהלים לו, לה)
218	על קרן ועל ישועה ועל קרן ישועה
225	הערות אחדות על מבנה שדות סמנטיים והקשריים בעברית ובערבית

שער שלישי: לתולדות מסירתה של לשון המקרא

	מפעלם של ראשונים: על דרכם של חכמי המסורה
235	ועל מונחים ארמיים שטבעו
265	המסורת הטברנית של לשון המקרא: הומוגניות והטרוגניות
306	המקרא ומסירתו בתימן
317	רשימת המקומות שבהם התפרסמו המאמרים לראשונה
318	רשימת הקיצורים של כתבי-עת וספרים
319	מפתח כתובים
331	מפתח מלים
334	מפתח נושאים

פתח דבר

בספר זה כונסו מאמרים שראו תחילה אור בפרקים שונים של עבודתי. המאמרים מתפרסמים כאן בליווי תוספות והשלמות, אם בגופם של המאמרים – במקום שהדבר היה אפשרי – או בסופם. לא ביקשתי שלמות בעניין זה, שהרי היקפה של ספרות המחקר על כתובי המקרא הוא, כידוע, רב־ממדים. מראי־מקום לעמודי ההשלמות וכן למאמרים שנכללו בספר זה באים בסוגריים רבועים בשולי העמודים. ככל אחד משלושת שערי הספר ימצא הקורא נושאים שהם בעלי אופי כללי, וככל הנראה לי מרכזי ועקרוני במחקרה של לשון המקרא, ובצדם מאמרים העוסקים בסוגיות מוגדרות יותר. שילוב זה של שני סוגים אלה של מאמרים מהווה מכלול שיש בו אחדות מסוימת לגבי נושאו הכולל של השער.

אני מבקש להודות למערכות כתבי־העת והקבצים שבהם התפרסמו המאמרים לראשונה, על הרשות שניתנה לכלול מאמרים אלה בספר זה: האיגוד העולמי למדעי היהדות; האקדמיה ללשון העברית; הברית העברית העולמית, ירושלים; הוצאת הספרים של אייזנבראונס (Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana); החברה לחקירת ארץ־ישראל ועתיקותיה, ירושלים; המועצה להנחלת הלשון, ירושלים; המכון למדעי היהדות של האוניברסיטה העברית בירושלים; מכון שוקן למחקר היהדות על־יד בית־המדרש לרבנים באמריקה, ירושלים; מכון שלום לשבטי ישורון בראשות הרב שלום גמליאל, ירושלים; המרכז לחקר הקבלה ע"ש גרשם שלום, האוניברסיטה העברית בירושלים.

רשימה מלאה של המקומות שבהם ראו המאמרים אור לראשונה באה בסופו של הספר.

גב' רליה רום־שילוני בדקה את מראי המקומות לכתובי המקרא והעירתי הערות חשובות; בהכנת המפתחות עסקו תלמידותיי יעל צמח (שהכינה את מפתח הכתובים) וענת צעירי, שאף ערכה עריכה כללית את כל המפתחות, קראה הגהות, וסייעתני בעניינים רבים נוספים. לכולן אמורה תודתי.

מר דן בנוביץ, מנהלה המסוד של הוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס, סייעני בעצה בכל הכרוך בהתקנתו של הספר ובהבאתו לרפוס. יעמוד על רוב התודה והברכה! תודתי גם למר רם גולדברג ולעובדי דפוס א.מ.ן. בע"מ על טרחתם הרבה. ספר זה, פרי עבודה של שנים, מוקדש לרעייתי שושנה, העומדת לימיני והתומכת צעדיי.

שלמה מורג

האוניברסיטה העברית בירושלים

אחדות של 'אנף', והוא רכיב העוצמה, בדרגתו הגבוהה ביותר: כעס זה עשוי להביא לידי כיליון גמור (דברים ט, ב: ויתאנף ה' בכם להשמיד אתכם; עזרא ט, יד: הלא תאנף בנו עד כלה).²⁴

גם בשדה הסימנטי של הישועה²⁵ אנו מוצאים, שהרכיב הסימנטי המציין את ייחודו האלוהי של מעשה הישועה וההצלה הוא מסומן: שם העצם 'פְּדוּת' מציין רק הצלה וגאולה שהן מעשה האל לבדו (ישעי' נ, ב; תהי' קיא, ט: קל, ז) — אלא שמספר היקריוותיו של שם עצם זה מועט²⁶ — והם הדברים לגבי משמעו של הפועל 'פָּדָה' (בהוראת, הושיע, גאל)²⁷. ככל המסתבר, חל אף בפועל זה מעתק סימנטי, מעבר מן המשמעות שבתחום המוחש (נתינת כסף תמורת אדם או בהמה, גאולה בכסף) אל התחום המופשט של הגאולה וההצלה. מעבר זה מן המוחש אל המופשט חל גם בפועל הערבי המקביל, فدى, אבל בערבית אין לפועל זה ייחוד סימנטי כייחודו של הפועל העברי.

כתובים אחרים מלמדים על שימושו של 'פדה' בהקשר ענייני ליציאת מצרים (דברים יג, ו: 'והפֶּדֶךְ מבית עבדים'; שמ"ב ז, כג: '... לפדות לו לעם... מפני עמך אשר פדית לך ממצרים...'; ועוד), ואפשר, שעובדה זאת עשויה לסייענו בבירור הרקע של התפתחות משמעותו של הפועל מתחום המוחש לתחום המופשט. ניתן להניח, שפעלה כאן מיטונימיה כפולה: מכאן הקשר בין המושג 'בכור' לבין עם ישראל ('בני בכורי ישראל' — שמות ד, כב') ומכאן הקשר בין הבכורות לבין יציאת מצרים. ואם אכן כך היה הדבר, אפשר לתאר את התפתחות המשמעות של 'פדה' בשלבים הבאים:

(1) גאל תמורת כסף (או שווה כסף) <

(2) גאל בכור (צמצום המשמעות) <

24. בכתובת משע אנו קוראים: 'כי יאנף כמש בארצה' — אבל משום מיעוט הנתונים אין בדינו לקבוע את מעמדו הסימנטי של 'אנף' כמואבית.

25. לשדה זה ראה: J.F.A. Sawyer: Semantics in Biblical Research: New Methods of Defining Hebrew Words for Salvation. London, 1972 (אין אנו באים לדון כאן במסקנותיו של המחבר).

26. לבד משלושת הכתובים הנוכרים באה התיבה בכתוב נוסף (שמות ח, יט), במשמעות נבדלת.

27. כציון ביבליוגרפי אזכיר את: W.F. Meyer: Semantic Significance of "Padah" in Old Testament Hebrew (Diss., University of Wisconsin — Madison, 1974).

מבחינה סימנטית אין החיבור מחדש הרבה.

הבחינות הבלשניות בחקר לשון המקרא — הערות אחדות¹

מבקש אני להקדיש את דבריי לבעיות אחדות בחקר לשון המקרא, בעיות הנראות לי חשובות דווקא לאור ההישגים הרבים הניכרים בתחום זה בשני הדורות האחרונים. רבת ממדים היא הספרות שעניינה בחינותיה הגזרוניות והמשמעותיות של לשון המקרא, והיא מתעצמת והולכת. אין כוונתי לסקור את מה שנתחדש בה בתקופה זאת, אלא רק לעמוד בקצרה על שאלות אחדות בתחום זה, שבו ניתוסף לנו מידע רב. עיקר דבריי ייאמר על שאלת היחס בין חקר לשון המקרא לבין המדע הבלשני, ודומה שהוא עניין שראוי לדון בו בישיבה זאת, שנתייחדו דיגינה לבעיות מחקר המקרא בימינו.

לכתחילה נתבקשתי ליתן בדבריי במעמד זה מעין סקירה על ההישגים שהושגו בתקופת שישים השנה, שנות דור ודור, שחלפו מאז נוסדה האוניברסיטה, ואף לעמוד על היעדים לעתיד. דיברתי אני עם לבי וראיתי, שאם אני בא לסקור, אין אני מספיק אפילו כנגד שנות עשור; ולפיכך נתתי את לבי לדרוש ולתור בעניין אחד, שבתחומי הושגו הישגים חשובים, ועם זאת יש לראות בו יעד מרכזי לפעולה בעתיד, בהוראה ובמחקר — ולא בכדי הקדמתי את ההוראה.

[א]

טבעם של הדברים הוא, שראיינו את עולם המקרא תהיה היסטורית. אנו מבקשים להגיע אל הדברים בשורשם — אל החוק במגבשו הקדום, אל הסיפור במתכונת רקמתו הקמאית, אל השירה הקדומה כנתינתה, וכיוצא באלה במישורי היצירה המקראית רבת הפנים. ואין צריך לומר, שהם הדברים אף בחקר לשון המקרא, שהרי אף בו מבקש החוקר לעמוד על משמעותה האמיתית של סתומה פלונית או של חתומה אלמונית.

גישה היסטורית זאת יש בה הרבה מן הלהט, הוא להט החשיפה והגילוי: כולנו מבקשים לדעת, להגיע את השתין, אל היסוד; ובדרכנו זאת אל הידיעה יש שאנו נתפשים לאמונה הנלבבת, שאנו הולכים מישרים בדרכנו אל ההכרעה, וכי ההכרעה היא בדרך כלל בגדר האפשר. אף דומה, שלעתים אין אנו ערים למלוא עצמתו של

1 הרצאה שניתנה בכנס במלאת שישים שנה למכון למדעי היהדות של האוניברסיטה העברית (כסלו תשמ"ה). סגנון ההרצאה נשאר בעינו; לגופה נוספו הדגמות אחדות.

ממד העומק ההיסטורי. והסיבה לכך ברורה, שהרי לגבי עולם המקרא אנו שרויים בנסיבה, סיטואציה, של קיטוב, שיש בה קירוב וריחוק כאחד: עולם זה קרוב לנו מבחינת מקומו בחינוך ובמכלול התרבות שלנו, ורחוק הוא מאתנו ריחוק של אלפי שנים מבחינת תקופת התהוותו.

הגישה ההיסטורית טבעה את חותמה המובהק על העיסוק בלשון המקרא. ואין תמה בדבר, שהרי חשיפתן של תרבויות המזרח הקדום העתירה עלינו שפעי ידיעות, ולשונותיהן נמצאו מפרנסות את לשון המקרא בנתונים חדשים בכל מישורי הידיעה. המידע בכל המישורים הללו נחת ציבורים ציבורים ולמעשה שינה את פני המחקר. אכן, אין כל ספק שמבחינה היסטורית נמצאה לשון המקרא מוארת באור חדש בשני הדורות האחרונים. היה זה, כאמור, אור שנגה מלבד, מבחוץ, ולא מעטים בחוקרי המקרא בכלל האמינו אמונה שלמה באמיתותו המלאה של אור זה על כל גילוייו. ועם זאת, עם כל העושר והשפע, נמצא חקר לשון המקרא מתרחק והולך דווקא מאותו ענף של המדעים – אשר מבחינת הדיסציפלינה דין שיהיה קרוב לו קרבת עצם ושאר – מן המדע הבלשני; והדברים אמורים בעיקר על הבלשנות שאיננה היסטורית. באורח כללי ניתן לומר, שהמחקרים הבלשניים שאינם היסטוריים על לשון המקרא – והם אינם מרובים, ומכל מקום מיעוט הם בתוך כלל המחקרים – יותר משהם באים לדון בלשון המקרא כחטיבה כוללת על כל בחינותיה, הריהם בגדר ניסיונות להחיל שיטה בלשנית מסוימת על כתובי המקרא. בכך נתהווה מצב הנבדל ממקביליו בדורות שעברו, אשר בהם הייתה הגישה הפרשנית למקרא צמודה למדע הבלשני במידה רבה.²

אפשר להעלות סיבות אחדות שתסבירה מה טעם חל שינוי זה.

(1) מאז ראשית המאה הזאת נתפתח המדע הבלשני ונסתעף ביותר, ודומה שאין דיסציפלינה במדעי הרוח כולם שנתפתחה בשיטותיה יותר ממנו. נתהוו בו אסכולות שונות, מהן שטבעו בו חותם של ממש ומהן שהותירו בו שרידי רישומן בלבד, ונכתבה בעניינותיו ספרות עתירת היקף. מטבעם של דברים נתגבשו במדע הבלשני מערכות של מושגים, ודיוגיו נתעטפו בייחודי מינוח, שלא הקלו את העמידה על מהותם של נושאי ענייניו.

חוקרי המקרא שביקשו להזדקק לנושאים בלשניים – חוקר חוקר ורקעו בתחומי ההיסטוריה, הספרות, תורת האידיאות, המשפט וכיוצא באלה – מצאו עצמם מול מערכת שנראתה רחוקה. וככל שנסתעפה הבלשנות, כך נראה המרחק גדל והולך. בהשוואה למאה הי"ט ולמאות שקדמו לה גשתנו פני הדברים מן הקצה: באותם דורות היה עולם הבלשנות על מושגיו ומונחיו מעוגן בחינוך ההומניסטי-הקלאסי, ומשום כך קרוב היה לעולמם של חוקרי המקרא; למעשה היווה הראשון, עולם הבלשנות, מעגל-תשתית של ידע, שאי אפשר בלעדיו בתוך האחרון.

(2) הבלשנות החדשה לא נתפתחה מתוך ראייה א-היסטורית, אבל היא תחמה תיחום

2 ראה לעניין זה מאמרו של חיים רבין 'חקר השיח כעזר בחקר המקרא', ית"ר שא"ת (מנחת ידידות לכבוד יהודה ת' רדאי), חיפה תשמ"ב, עמ' עב-פט. המאמר העירני לדון בשאלת היחס בין חקר לשון המקרא לבין המדע הבלשני, ורישומיו ניכרים בכמה מקומות במאמרי זה.

Part Three: On the Transmission of the Biblical Hebrew

On the Methodology and Terminology of the Early Massoretes	235
The Tiberian Tradition of Biblical Hebrew: Homogeneous and Heterogeneous Features	265
Some Notes on the History of the Biblical Text in Yemen	306
First publications of studies	317
List of abbreviations	318
Indices	319
References: Biblical, Post-biblical, Qumran	319
Roots and words	331
Philological and linguistic subjects and terms	334

CONTENTS

Preface	9
---------	---

Part One: Aspects of the History of Biblical Hebrew

The Beginnings of Hebrew: Some Semantic Considerations	13
The Hebrew Language in the History of the Jewish People: Two Chapters	33
Layers of Antiquity — Some Linguistic Observations on the Oracles of Balaam	45
Mēšāʿ : A Study of Certain Features of Old Hebrew Dialects	70
On Semantic and Lexical Features in the Language of Hosea	82
Qumran Hebrew: Some Structural Features	106

Part Two: Biblical Semantics

On the Linguistic Aspects of the Study of Biblical Hebrew	119
Etymology and Semantics in the Study of Biblical Hebrew	134
On Some Semantic Relationships	155
On 'Key Words' and 'Evidentiary' Words in the Language of Jeremiah	174
'Light is Sown' (Psalms XCVII, 11)	185
יִמְחַעֲרָה כְּאֹזֶרֶת רֵעֵנִי (Psalms XXXVI, 35)	194
On קֶרֶן יְשׁוּעָה and יְשׁוּעָה, קֶרֶן	218
The Structure of Semantic and Associative Fields in Biblical Hebrew and Classical Arabic	225